

HEKİM ANDININ TARİHSEL KÖKENLERİ*

Dr. Serap Şahinoğlu PELİN**

Son on yıllarda birçok bilim dalındaki yenilikler ve bunların teknoloji ile desteklenmesi, bilimsel gelişmelerin de hızını artırmıştır. Bu gelişmeler, birçok uğraş alanında değişik yönlerden olduğu gibi benzerleri tıpta da görülmektedir. Böylece geçmişte hayal olabilecek birçok tıbbi tedavi ve uygulama, bugün etkin bir şekilde uygulanabilmektedir. Bunun sonucunda da organ aktarımı, yapay dölleme, tüp bebek, genetik sağaltım yöntemleri ile kalıtsal hastalıkların önlenmesi gibi birçok yeni sağaltım, tıp uygulamalarının içine girmiştir. Her yeni sağaltım, yeni bir umut getirmekle birlikte, varolan değer sorunlarına da, her gün yenileri eklenmektedir.

Tıpta karşılaşılan değer sorunlarına yasa maddeleri ve yazılı olmayan kurallar ile yanıtlar bulmaya çalışıyoruz. Bugün sıklıkla değer sorunlarının çözümünde karşımıza çıkan "Tıbbi Etik" ise yazılı olmayan kurallar arasındadır. Tıbbi Etik, terim olarak yeni de olsa, yaklaşım biçimi olarak hemen hemen hekimlik uygulaması kadar eskidir. Bu yazıda tartışılacak olan, Hekim Andı da Tıbbi Etiğin en eski uygulamalardan biridir.

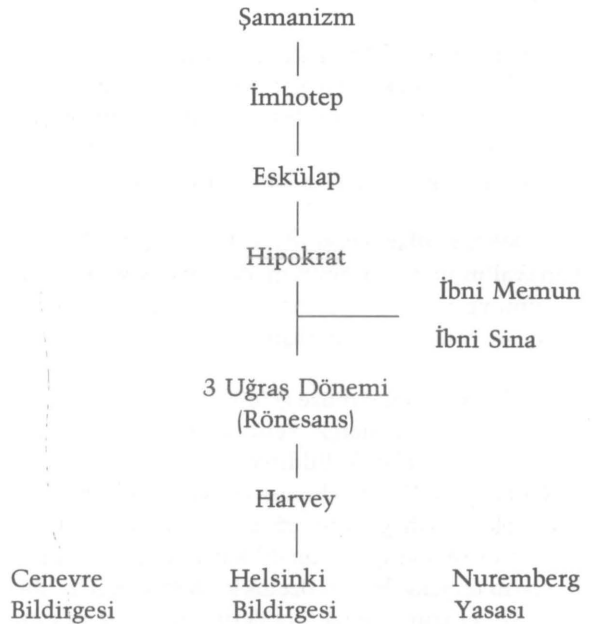
Genel olarak and, herhangi bir şey hakkında, kendinin yada grubun kutsal saydığı bir varlığı veya bir kavramı tanıktutarak yapılan ciddi bir bildirimdir. Hekim Andı, and kavramının özel bir durumudur. Hekim Andı'nın içeriği bir yasa metni olmayıp, bu andın içilmesinde de yasal bir zorunluluk yoktur. Hekim Andı'nın tanıttığı kurallar değer sistemlerinin etkili olduğu aksiyolojik bir biçimlendirmedir.

Hekimlik uğraşı kadar eski olan "Hekim Andı"nın, ilk uygulandığı çağlarda tıbbi etiğin temelini oluşturan bir özellik göstermesi, günümüzde de manevi yaptırımları ile hekimi ve toplumu etkileyebilmesi ve son zamanlarda (konu ile ilgili toplantılarda da dikkatimizi çektiği gibi) "Hekim Andı içilmeli midir? İçilirse de olur mu?" "Evrensel bir Hekim Andı olabilir mi?" gibi sorular, günümüzde de And'ın değişik açılardan etkili olduğunu gösteriyor.

Konunun kökenleri araştırılırken, Hekim Andı'nın tıbbi etiğin eski uygulamalarından biri olduğunu düşünerek, tıpta etkili olmuş etik görüşlere kısaca yer verilecektir.

TIPTA ETİKSEL YAKLAŞIMLARIN TARİHSEL KAYNAKLARI

Tıp ve hekimlik en eski dönemlerden günümüze gelinceye kadar farklı etik yaklaşımların etkisinde kalmıştır. (Şekil 1).

(Şekil 1), (2).

İlk periyotta, kabile lideri, rahip-doktor olan şamanları görüyoruz. Bu dönemde, hastanın tedavi edilmesi ve bunlardan doğabilecek değer sorunları ile ilgilenen tek sorumlu ve doğruyu (iyiyi) bilen şaman iken, M.Ö. 3000 yıllarında ilk hekim-rahip olarak İmhotep karşımıza çıkıyor. Burada İmhotep'in tanrının sözlerini, doğrularını aktaran kişi olması önemlidir. Böylece "iyi ve kötü"nın belirlenmesi insandan ayrı olarak tanrıya yüklenmiştir. Daha sonra İmhotep'in Helenik kültürde Eskülop'a dönüştüğü görülüyor.

* Bu makalenin içeriği, Mart 1992'de A.Ü.T.F. Tıbbi Etik Anabilim Dalında, "Hekim Andının Tarihsel Kökenleri" adıyla sunulan doktora seminerine dayandırılmıştır.

** Ankara Tıp Fakültesi Tıbbi Etik Anabilim Dalı, Araş. Gör. ve Doktora Öğrencisi.

Hipokrat ile birlikte tıpta dinsel etki yerini gözleme bırakıyor (M.Ö. 500). Hipokrat doğa üstü ve mistik görüşü red ederek; herşeyin bir nedeni vardır, nedenlerini bilemediğimiz şeyleri kutsallık kavramıyla açıklayamayız ve her hastalığın da doğal bir nedeni olduğunu söyleyerek, o zamana kadar olan tıp hastalık-tedavi kavramlarına farklı bir açıdan yaklaşıp, kendine kadar olan hekimliğin uygulama yönüyle ilgili yaklaşımlarda kökten bir değişiklik yapmıştır. Hipokratın tıp uygulamalarındaki devrimci kişiliğine karşılık aynı özellikleri onun Andı'nda göremiyoruz (3). Hipokratın etik yaklaşımı rahip-hekim geleneğinin etkili olduğu ortaçağ boyunca da görülmüştür. O çağlarda İslam tıbbında Maimonides'i (İbni Memun), İbni Sina görülyor(2).

Rönesans'la birlikte Avrupa üniversitelerinde "Three Professions" diye anılan din-tıp-hukuk farklı uzmanlık alanları haline geldi. Bunların içinde ise tıpta bilimsel yöntemler daha fazla yayılmıştır (2).

Harvey'le birlikte kan dolaşımının keşfi, daha sonra teknolojidaki hızlı gelişmelerin tıp alanına girmesiyle tıp bilimselliğe daha da yaklaşmaya başlamıştır. Bu ise, eskiden var olan değer sorunlarına yenilerinin eklenmesiyle karşımıza çıkmıştır.

1800'lü yılların başında A.B.D.'lerinde Thomos Percival'ın ilk tıp etiğinin modern yasasını oluşturduğunu ve aynı yasanın Amerikan Tıp Kurumu tarafından yasa haline dönüştürüldüğünü görüyoruz.

Tıbbi Etik, günümüze geldikçe, iç ve dış pek çok etkenden de etkilenecek, yeni biçimlerle karşımıza çıkmaktadır. Helsinki Bildirgesi, Cenevre Bildirgesi ve Nuremberg Yasaları bunun en iyi örnekleridir. Eskiden olduğu gibi günümüzde de ister yasa, ister tanrı sözü, isterse bildirge olsun dikkatimizi çeken nokta bunların temelde benzer özellikler göstermesidir. Bugüne gelindiğinde daha "modern" metinler beklerken, karşılaştığımız yine eskiden olduğu gibi buyurgan, babaca (paternalistik) tutumlardır (8).

İLK YAZILI HEKİM ANDI METNİNDEN GÜNÜMÜZE

İlk Hekim Andı metninin, M.Ö. 3000'lerde yaşamış; mimar, devlet adamı ve ilk hekim olarak kabul edilen İmhotep tarafından yazıldığı bilinmektedir (10).

And metni şöyledir:

"Bu okulun Hocalarıyla sevgili arkadaşlarımın karşısında ve İmhotep'in resminin önünde, yüce Var-

lık adına söz verir ve and içerim ki, Tıbbi uygulamam sırasında onur ve dürüstlük ilkelerine bağlı kalacağım, yoksullara karşılıksız bakacağım ve hiç bir zaman verdiğim hizmetin üstünde bir ödeme isteğinde bulunmayacağım. Evlere alındığım zaman, gözlerim orada olup bitenleri görmeyecektir; bana aktarılan sırları saklayacağım gibi törelere zarar verecek ya da suça yardımcı olacak bir biçimde de davranmayacağım. Hocalarıma saygılı ve minnet borçlu olarak onların çocuklarına babalarından öğrendiğim bilgiyi aktaracağım.

Verdiğim sözleri yerine getirirsem insanlar benden saygılarını esirgemesinler. Sözümde durmazsam utanç ve aşağılanmaya uğrayayım" (10).

Yazılı ilk Hekim Andı'nın İmhotep'e ait olduğu bilirse de, ilke olarak andın hekim - hasta ilişkisinin özelliklerini yansıttığı düşünülürse, and ile ilgili ip uçlarını daha da eskilerde aramamız gerekir.

İmhotep'ten önce, tıbbın ilk periyodunda kabile lideri, rahip, hekim olarak gördüğümüz şamanlardaki (2) sanatın herkese öğretilmemesi, kişilerdeki ve doğada varolan ruhsal gücün birtakım sözler ve eylemlerle etkilendiği; yüksek sesle veya makamla söylenen bazı sözlerin, kötü ruhların etkisini giderdiği düşünülmekteydi (13). "Sanatın herkese öğretilmemesi" ilkesini ve benzer temaları eskiden olduğu gibi bugün de görmekteyiz.

Antropolog Malinowski'ye göre ilkel toplumun sırrının (gizinin) saklanması ve bunun ayinler sırasında gerekli kişilere öğretilmesi ilkel kabilelerin toplumsal düzenlerinin bir parçasıydı (6).

James Frazer'in ortaya koyduğu "Bulaşan Büyü" (Contagious Magic) yani büyü'nün, birbiri ile temasta olanlar arasında, etkinin "bulaşması" türünde (5) ortaya koydukları önemli bir ip ucudur. Bugün ve geçmişteki And törenlerindeki gizemli hava, dahası and içerken tıpkı büyü ritüellerindeki gibi bir elin kalbin üzerinde, öteki elin ise arkadaşın ya da hocanın omuzuna konması ise ilginç ve dikkat çekici yönlerdir.

Hekim Andı'nın günümüze doğru uzantısında önemli noktalardan birisi de Hipokrat ve onun döneminde kendi adıyla yazdığı anddır. İlginçtir ki bugün çoğu insana, Hekim Andı sözcüğü Hipokrat Andı'nı çağrıştırmaktadır.

Andların çoğunun kendi çağlarının etik görüşlerini yansıttığı ve onun bir uzantısı olarak günde-

me geldikleri düşünülse de, Hipokrat'ın dönemindeki birçok belirleyici bu savın tersini düşündürmektedir.

Campbell ve Vanderpool'a göre Hipokrat Andı, zamanının hukuk ve tıp pratiğini yansıtmıyordu ve o zamanın hekimlerin davranışları And'da yazılardan farklıydı. O dönemin tıp kurumu, uygulamaları ve sosyal çevre kabaca şöyle çizilmiştir; Hipokrat zamanında hekimlik iyi örgütlenmemiş bir loncaydı. Herhangi bir kişi hekimim diye ortaya çıkabiliyordu. Hekimi şarlatandan ayırmak kolay değildi. Hastaya acısını dindirmek için kolaylıkla zehir verilebiliyordu. Toplum düzenindeki çarpık ilişkiler ve bunlardan doğabilecek istenmeyen çocuklara rahatlıkla "kurtaj" (ya da fetüsü düşürme girişimleri) yapılıyordu (3).

Buna karşılık Hipokrat Andı ilke olarak yazıldığı dönemin tersine, hastası hangi konumda olursa olsun asla ona zehir vermeyecek, kurtaj yapmayacak, kendi alanı dışında uygulamada bulunmayacak (taş kırmamak) gibi o dönem hekimlerinin uygulamalarından farklıydı. Hipokrat Andı'na başka bir açıdan bakıldığında onun zamanın yaygın tıp uygulamasına karşı yazılmış ve Yunan tıbbında bir reform hareketi olduğu düşünülebilir.

Birçok araştırmacıya göre, Hipokrat Andı, Hipokrat'ın yaşadığı dönemde hatta ondan sonraki yüzyıllarda da etkili olmamıştır. Örneğin M.S. birinci yüzyılda yaşayan Galen'in döneminde bu And'a rastlanmamaktadır (4).

Ortaçağ Avrupa'sına geldiğimizde etkili bir Hristiyan dini egemenliği ile birlikte Hipokrat Andı'nı da görmekteyiz. Özellikle ortaçağ ile birlikte Hipokrat Andı da etkili hale gelmiştir. Bu dönemde içilen andlar da Hipokrat'ın Andı'nda olan "Apollon ve Eusculab (Pagan tanrılar) adına yemin ederim" yerine, "Hipokrat adına yemin ederim" sözleri ile başlamıştır (14). Kilisenin daha da etkili hale gelmesi ile Hipokrat yerini "baba, oğul, kutsal ruh adına..." (15) yemin etmeye bırakmıştır.

İslam toplumunun tıbbında, 13. yüzyılın 2. yarısında Kahire'de bir hastanede geçerli olan Hekim Andı'nda; "yoksul hastaların gözetilmesi", "hastalar arasında bir ayırım yapılmaması" (yaşlı-geç, kadın-erkek, güçlü-güçsüz, mülk sahibi-köle gibi), "hekimin yeni bilgi edinmede çaba göstermesi" (1) gibi temelde içerik olarak Hipokrat Andı'ndan farklı bir andı görmekteyiz.

Hekim Andı'nın ilginç uygulamalarından birisi de Sovyetler Birliği'nde (şimdiki adıyla Bağımsız Devletler Topluluğunda) yapılmaktadır. Yeni oluşturulan siyasi yapılanma ile birlikte Hekim Andı metninde de önemli farklılıklar olmuştur. Hekimler önceleri "komünist moral değerlere bağlı kalacakları ve komünist ülkeye büyük bir sorumluluk duyduklarını" (9) belirten bir and içtikleri halde, yeni and metninde bunlara rastlanmamaktadır. Buna karşılık yeni and metni, hekime paternalistik (baba-ca) bir yaklaşım vermekte ve metin içeriği daha çok Hipokrat Andı'na benzemektedir (12).

Yemin geleneği bugün hala Avrupa ve Amerika'da yaşamaktadır. A.B.D.'nde ve Fransa'da tıp fakültelerinden mezun olurken yemin edilmektedir. İskandinav ülkelerinde İsveç'te de yemin geleneği bu yüzyılın başına kadar devam ediyordu. Kanada'da hekimler mezun olurken and içmemelerine karşılık, mezunlara diploma ile birlikte Hipokrat Andı'nın bir kopyesi verilmektedir (11). İngiltere'de ise bir iki tıp fakültesinin dışında and içilmediği halde, ilginçtir ki halk tüm hekimlerin and içtiğini düşünmektedir (7).

Eylül 1948'de Cenevre'de toplanan Dünya Hekimler Birliği Konresinde yeni bir and metni hazırlanmıştır. Bu metin şöyle başlamaktadır: "Kendimi yaşamımı insanlığın hizmetine adayacağıma bütün varlığım ile yemin ederim..." Dünyada değişen ve etkili olan güçlerin etkisiyle, bireysellik, kişiye verilen önem, yeni and metninde tek taraflı görülmektedir. Yalnızca hastanın düşünüldüğü ve korunduğu bu metinde, hekime neredeyse söz hakkı verilmemiş ve hekimlerden yaşamlarını insanlığın hizmetine adanmaları tek taraflı beklenmiştir. Bu ise hekimi bir yerde "insanlığın hizmetçisi" (8) konumuna getirmiştir.

SONUÇTA

Hekim Andı herhangi bir yasal yaptırım olmadığı halde bugün hala ülkemizde olduğu gibi birçok ülkede uygulanmaktadır. Günümüzde tıpta karşılaşılan değer sorunlarına yasa metinleri, tüzükler ile çözüm aranmaya çalışılmaktadır. Yazının başında da belirtildiği gibi her yeni sorunun yanıtını and içeriğinde aramak imkansızdır. Yeni bir and metni bu bağlamda düşünüldüğünde ancak temel etik ilkeler ışığında hazırlırsa, ekonomik ve anlamlı olacağı kanısındayım.

Hekim Andı'nın çağcıl olup olmadığı ya da daha çağcıl bir and metni olabilir mi sorusunun yanıtı ne olabilir? Günümüzden geçmişe doğru bakıldığın-

da görülen temelde şudur: And metinlerindeki babaca ve buyurgan tutum değişmediği gibi, özellikle de daha evrensel olması beklenen son bildirgelerde de görüldüğü gibi bireyin (hastanın) daha çok ön plana çıktığı, buna karşılık hekimin daha az önemsendiği bir tutum görülüyor. Daha çağcıl bir anda gelince; her yeni değer sorununa andda yanıt bulmak sanırım imkansız. Yeni bir and metni, çağımızın değer sorunları ışığında temel bir etik yaklaşımı bize veren, ekonomik, "simgesel" bir yaptırım olmalıdır.

KAYNAKLAR

1. Ashoor, A.A. (1984): "Hospitals during the Islamic Empire", *The Islamic World Medical Journal*, C:1, Sa. 5, s.50 - 51.
2. Barton, R.T. (1965): "Sources of Medical Morals" *JAMA*, 193, s. 133-138.
3. Campbell, M.L. (1989): "The Oath: An Investigation of The Injunction Prohibiting Physician Patient Sexual Relation", *Perspectives in Biology and Medicine*, 32: 300 - 308.
4. Garrison, F.H. (1929): *History of Medicine*, Fourth Ed., W. B. Saunders Company, Philadelphia, s. 96-97.
5. Göksel, F.A. (1987): "Müslüman Türklere Psikoterapi Anlayışı", *Grup Psikoterapileri*, Aşama Matbaası, Ankara, s. 15-23.
6. Malinowski, B. (1990): *Büyü, Bilim ve Din*, Çev. Saadet Özkal, Kabalcı Yay., İstanbul, s.29.
7. Nicholson R. (1992): "Myth And The Physician's Oath", *Editor' Note for Ref. 7.*
8. Örs, Y. (1992): "The Physician's Oath: A Historical And / or Ethical Myth?", *Bull. Med. Eth.*, March s. 19 - 23.
9. Reich, W. T. (1978): (Baş yayın sor.), *Encyclopedia of Bioethics*, C: 4, The Free Press., New York ve Collier Macmillan, Londra, s. 1754-1755.
10. Riad, N. (1955): *La Medicine Au Temps Des Pharaans*, Librairie Maloine - S. A., Paris, s. 303.
11. Şehsuvaroğlu, B.N. (1986): *Tıbbi Deontoloji*, Geliştirilmiş 2. Basıma hazırlayan A. Terzioğlu, İstanbul, s. 173 - 181.
12. Tichtchenko, P. (1993): "New Russian Medical Oath", *Bull. Med. Eth.*, February, s.16.
13. Turan, Ş. (1990): "Türk Kültür Tarihi, Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe", *Bilgi Yay.*, İstanbul.
14. Uzluk, F.N. (1958): *Hippocrate'ın Andı*, Ankara Üniv. Tıp Fak. Yay., Ankara.
15. Vanderpool, H.Y. (1981 - 1982): "The Sources And Character of Medical Values and Medical Ethics - Öğrenci Notları", E.L. Erde and H.Y. Vanderpool, co - authors and eds. *UTMB at Galveston, Institute for The Medical Humanities. The Ethical Code.*